

המלצות מן הפייסבוק על הספר האדמו"ר מתקוע

שיבי פרומן, 6 בנובמבר 2025

אחרי הצבא קניתי כרטיס כיוון אחד, הצטיידתי בוויזות לכל המדינות מהודו ועד כוש ויצאתי לטיול אין סופי לבדי בעולם.

חודש וחצי אח"כ כשאני מתחיל להתרגל לגואה, קיבלתי פקס (היה פעם מכשיר כזה...) עם מכתב מאבא.

כל המכתב היה מחשבות שלו מתוך לימוד על הפסוק 'וילכו שניהם יחדיו' הנוגע לאברהם ויצחק ואיך זה קשור אלי ואליו.

שיביל'ה בפתיחה, אבא בסיום וביניהם המשמעות העמוקה של ללכת יחד.

למחרת מצאתי את עצמי בארץ, שנה וחצי מוקדם מהצפוי, מחכה לו בשביל הכניסה לבית בדיוק כשיצא אל תפילת ערב שבת. כמעט פרחה נשמתו מרוב הפתעה, נשמתי שלי חזרה בנחת למקומה.

היום הוא חיכה לי בשביל הכניסה לבית, השליח השאיר אותו שם להפתיע אותי בחזרה.

ואני אכן מת מסקרנות ומפחד לראות מה המבט הישיר והכנה של מורדי מילר עשה לאבא האין סופי שלי.

שנים ברחנו מהיוזמות לנעול אותו בביוגרפיה מקצה לקצה, בעיקר פחדנו ממנו ואיך היה נוף בנו על זה, אבל אולי הגיע הזמן ולמזלנו מורדי לא ממש שאל.

קופץ אל המילים והדפים לטייל איתו יחדיו בתוכם, נראה מה יתגלה.

אריאל הורוביץ, 8 בנובמבר 2025

כמה נהניתי השבת לקרוא את "האדמו"ר מתקוע", ספרו החדש והמצויין של חברי היקר, מורדי מילר, ביוגרפיה של הרב מנחם פרומן. בספר (ידיעות ספרים) צולל מורדי לחייו החד-פעמיים של הרב פרומן, מילדותו בבית חילוני בכפר חסידים ועד מותו כאדמו"ר לבוש לבן שנלחם למען השלום עם הפלסטינים. בתווך, חייו הלא-שגרתיים של הרב פרומן נפרסים בפנינו. זכיתי לפגוש את הרב פרומן ולשבת לפניו בשיעורים בשנותיו האחרונות, והספר לימד אותי הרבה: מורדי כותב, למשל, על שנותיו של פרומן בקיבוץ האון ועל הקשר שלו עם התנועה הקיבוצית, עם מוקי צור ועם אברהם שפירא, שככל הנראה הכירו לו את ר' נחמן מברסלב; גם הקשר עם הרב צבי יהודה קוק - פרומן היה תלמידו ואף גר בביתו תקופה - מתואר בהרחבה, וגם ההשראה המפתיעה

ששאב פרומן מתנועת "ברית שלום". שוב ושוב כתב על זכותו של העם הפלסטיני למדינה משלו, על השייכות לאדמה ועל היסוד הדתי כגשר בין יהודים וערבים במרחב. הספר של מורדי מתבסס על תחקיר מקיף, ועל שיחות עם משפחתו ותלמידיו של הרב פרומן - אבל זהו אינו ספר "מטעם"; מורדי נזהר מלייפות, ולא מהסס לדון גם בצדדים פחות מחמיאים, כמו ההיבטים הנוקשים והמנוכרים באישיותו של הרב פרומן, המחיר ששילמה המשפחה הקרובה על פעילותו ועל אופיו האקסצנטרי, וגם על שנותיו כרב מנודה ומבודד, לאחר שיצא נגד המחותרת היהודית והחל להיפגש עם אנשי חמאס. בעיקר מצליח מורדי ללכוד את החד-פעמיות של הרב מנחם פרומן, לא רק כאיש שלום מובהק אלא גם כמי שהדגיש שוב ושוב את החופש הדתי, את החירות, את האוטנטיות ואת ההומור. כמה חסר הרב פרומן בעולם הדתי ובמציאות הישראלית. קראו את "האדמו"ר מתקוע!"

אליהו גליל, 9 בנובמבר 2025

זכיתי וקראתי כמחצית מן הספר בשבת. כתוב נהדר מאוד, לפעמים ממש כמו ספר מתח. אומרים שהאהבה מקלקלת את השורה, אבל במקרה הזה האהבה של החוקר ד"ר מורדי מילר למושא המחקר שלו רק מיישרת את השורות. העט שלו רץ עליהן והתוצר קולח, מרתק וגם מאיר עיניים. מומלץ בחום לכל מי שהכיר את האדמו"ר מתקוע, ובוודאי למי שלא.

רז הנדלר, 11 בנובמבר 2025

חסר לנו דמיון

חסרים לנו את אלו שיכולים ויכולות לשבור את החומות, לדלג מעל הגדרות, ולחצוב פתח במעגל שמביא רק לעוד דם ודם. וחסר לנו דמיון שהדבר אפשרי. טרם קראתי את ספרו החדש של ידידי מורדי מילר, על הרב פרומן, אך אני ממליץ בחום משתי סיבות; האחת, מילר הוא אדם מעמיק, רגיש וכותב היטב. והשנייה, כי אנחנו צריכים דמיון שיתן לנו צוהר למציאות אחרת.

אני זוכר כיצד הרב פרומן הגיע מזועזע עם בוקר למסגד בכפר פלסטיני סמוך שיהודים פרעו בו בלילה. המון פלסטיני כעוס היה במקום. הרב עלה למעלה, וצעק בערבית "אללה ואכבר!" והציבור השיב אחריו. נוכחותו של רב יהודי בתוך סיטואציה כזו, נגעה ללב ומאוד ריככה את הזעם הפלסטיני על חילול והפגיעה במסגד. חסרים לנו היום אנשים כאלו. בשני הצדדים. חסרות. וחסרות.

בפתח גן עדן

בספרו המרתק של יוסי קליין הלוי 'בפתח גן עדן' – חיפוש אחר אלוהים עם נוצרים ומוסלמים בארץ הקודש' מגיע המחבר עד מחנה פליטים בעזה עם כיפה לראשו. הדבר מתרחש בשנת 1999,

והוא מגיע ביחד עם הרב פרומן. הם משתתפים ב'זיכר' סופי ביום בו עלה מוחמד השמימה במסגד סופי קטן בלב מחנה פליטים ברצועה. באותו מחנה הפליטים חטף המחבר אבן בקסדתו עת היה במילואים בזמן האינתיפאדה הראשונה. המתח מתפוגג שעה שלבסוף הם רוקדים כולם יחדיו ב'זיכר' וחוזרים על שמותיו של אללה. ואחר כך, אפילו מפנים חדר קטן לשני היהודים בלב מחנה הפליטים העזתי, על מנת שיתפללו תפילת מנחה.

הרב פרומן מספר שם לנוכחים במסגד, שהעם היהודי בגולה איבד הרבה מכליו הרוחניים, וכעת כשהוא שב לאדמת אבותיו, ביכולתו ללמוד מהמוסלמים את תהליך ההתמסרות לאלוהים ולחדש פרקטיקות ותרגולים רוחניים אשר אבדו עם השנים.

השיח הסופי, בשלב כלשהו שואל את הרב פרומן: "אם אתה כל כך אוהב את האסלאם, מדוע אתה לא מתאסלם?" הרב פרומן לא מתבלבל, מחייך ומשיב: "אסלאם פירושו התמסרות וכניעה, אני כבר מוסלמי, אני מתמסר לאלוהים דרך היהדות". השיח המוסלמי וכל הנוכחים, חייכו בסיפוק רב.

אנו זקוקים וזקוקות בצורה נואשת לאנשים כמו הרב פרומן שידעו לשבור חומות ולבנות גשרים. אנו זקוקים וזקוקות בצורה נואשת לדמיון, לצוהר למציאות אחרת. לכן אני כל כך ממליץ על הספר הזה.

אייל רזניקוביץ, 22 בנובמבר 2025

תשמעו, הספר של מורדי מילר על הרב מנחם פרומן, "האדמו"ר מתקוע", הוא דבר, אירוע, משהו נדיר.

רוצו לקרוא. ממש כדאי.

גם אם לא היה לכם איתו קשר אישי, ואפילו אם אתם מרגישים איזו אמביוולנטיות כלפיו – זה לא משנה.

אכתוב אולי יותר בהמשך, כי אני סך הכל בשליש והרוב עוד לפניי, אבל בכל מקרה הדבר הכי טוב שאני יכול לומר עכשיו זה: רוצו לקנות ולקרוא. אם מישהו אחד כאן יקשיב ויאהב – זה לגמרי מספיק.

יש בספר הזה התאמה מעולה בין הכותב והסגנון לבין הדמות: מצד אחד, זה ממש לא "ספר סיפורי צדיקים". יש בו את האיכויות של המחקר הרציני והרחב, ואת השיח האובייקטיבי. מצד שני, זה לא ספר קר, מנוכר ומסודר כמו שביוגרפיות כאלו נוטות להיות לפעמים. הכי רחוק מכך.

זה שילוב מרתק שקשור לאיכויות וליצירתיות של הכותב. גם השילוב שקיים אצל המחבר בין חיבור להיסטוריה ולסוציולוגיה דתית-לאומית וישראלית ברמה גבוהה, לצד חיבור ממשי להגות, ליהדות ולפילוסופיה – עושה חסד ומתאים מאוד לדמות ולנושא והוא חלק מההצלחה והעניין.

(ובאמת, דרך אגב, לא זוכר כעת שהרב שג"ר זכה לביוגרפיה שכזו. מי יודע, אולי יש עניין, ואולי אני עושה עכשיו פדיחות לעצמי).

משה שוחט, 24 בנובמבר 2025

שיבי פרומן היה ילד מרדן. כאשר נפגש אביו, הרב מנחם פרומן, עם פייסל חוסייני, נטל חלק בהפגנה סוערת נגד אביו ואף נעצר. הוריו גיבו את הצעד הזה, מתוך תפיסה שלילדים יכולה להיות דעה עצמאית. בכיתה י' הודיע על עזיבתו את בית הספר. הוא נעשה דמות מוכרת ב'כיכר החתולות' בירושלים, ולבסוף גם עזב את הדת. אביו היה שרוי בצער גדול, אך לא ניסה לשכנעו לשוב אל הדת. עם זאת, הוא התקשר מדי בוקר כדי להזכיר לו כי תיכף עובר זמן קריאת שמע. האב, שכל חייו, כמה פעמים ביום, צעק 'שמע ישראל', לא יכול לסבול את המחשבה שבנו לא יקרא קריאת שמע. שיבי הגיב באופנים שונים, פעם שתק ופעם צחק, פעם כעס ופעם חמל. נוסף על כך, האב החמיר בשתיית יין שנגע בו חילוני, ומאז שהתרחק שיבי הקפיד מנחם שלא ייגע ביין הקידוש. הרחקה זו טלטלה אותו והייתה אחד הזרזים לחזרתו בתשובה כעבור כמה שנים.

באחד מטיוליו של שיבי בעולם, קיבל מכתב מאביו, שבו כתב לו שהוא מתפלל עליו כמה פעמים ביום. הוא הוסיף לספר כי הוא חושב עליו באומרו את מילות הפסוק 'וילכו שניהם יחדיו', בפרשת העקידה הנאמרת בתפילת שחרית. על יסוד תורתו של רבי נחמן לפיה האדם צריך אמונה כדי להתרפא ממחלותיו, הסביר האב כי התפילה צריכה עומק ולא מספיקות תנועות גוף נלהבות. בדומה לכך גם זכות אבות צריכה עומק, כלומר צריך עומק בשמירת המסורת, לא רק המסורת הכללית, אלא גם ביחס הפרטי בין האב לבנו. הוא חתם בתפילה, במילותיו של רבי נחמן, שבכל מקום שאליו ילך, ילך לארץ ישראל, והתפלל "שגם 'וילכו שניהם יחדיו' שלנו יהיה בעומק".

אחרי שבע שנים כקצין בצבא, הוא נשפט וישב בכלא הצבאי בשל איזה עניין פשוט. בליל שחרורו מהכלא השתתף בחתונתה של רבקה, בתו של הרב דב זינגר מתקוע, שם פגש את מי שהייתה בת זוגו בעבר וכעת חזרה בתשובה. היא שכנעה אותו לנסוע לאומן, והוא אכן נסע לאומן, שם חווה התעוררות רוחנית והחליט לחזור בתשובה. הוא חבש כיפה ועטה ציצית. בהגיעו ארצה החליט להסיר את הכיפה והציצית לפני שיגיע לבית ההורים. אבל בשלוש לפנות בוקר, כשהגיע לשער של תקוע, כבר חיכה לו שם אביו, "תפס אותו על חם", התחבק אתו ויחד נסעו הביתה. שיבי אינו יודע כיצד נודע לאביו שהוא בדרך לתקוע, ומבחינתו מדובר בתעלומה. בשבעה על הרב פרומן, סיפר מישהו שבאותו לילה ישב הרב פרומן בבית המדרש של ישיבת תקוע ולמד תורה. בשעה אחת לפנות בוקר נעמד מול ארון הקודש והתפלל בנשיאת ידיים כלפי מעלה, ומעט לאחר השעה שתיים יצא מבית המדרש אל עבר שער היישוב. בשלוש הגיע שיבי, 'וילכו שניהם יחדיו'.

בחרתי בסיפור מרגש זה, הנפרס בהרחבה בביוגרפיה החדשה על הרב פרומן, משום שהוא לוכד בתוכו את ריבוי הפנים של הרב מנחם פרומן: איש ההלכה, איש השלום, איש החינוך, ומעל הכול אבא אוהב ורגיש. את שמעו של הרב פרומן שמעתי לצערי כמעט רק בהקשרים שליליים שאין מן

הצורך לפורטם. בשנים האחרונות נחשפתי לדמותו דרך ספריו ודרך תלמידיו, והכרתי דמות מורכבת יותר. כמו כדי לחזק את שינוי התפיסה שלי נשלח אליי הספר החדש של מורדי מילר.

הספר מתעכב לא מעט על הקושי של רבים עם תפיסתו הפוליטית. בין היתר מציין המחבר כי רבים מתלמידיו וקרוביו בחרו לראותו את פעילותו הפוליטית במנותק מדמותו הרבנית. "עבורם היה הרב מנחם פרומן איש גוש אמונים, תלמיד חכם, איש הלכה שבכל רגע פנוי ספר לימוד בחיקו, ובעל נפש שירית, חופשית, אשר מוצאת מענה במחוזות הקבלה והחסידות. פגישותיו עם מנהיגי הרשות הפלסטינית ומנהיגי חמאס, פעילויות בין-דתיות, לימודו את מקורות האסלאם ועיסוקו הפוליטי האינטנסיבי נתפסו כנאיביים, כדבר-מה חיצוני, זר, למנחם ה'אמיתי'" (עמ' 182). אבל גם עבור מי שמתקשה "לסלוח" על פעילותו הפוליטית, מנסה המחבר לרכך מעט את דמותו בטענה כי לא חשב ולו לרגע שיש צד חיובי או שוחר שלום בארגוני הטרור. אדרבה הוא ראה בהם את שיא הטומאה, ותפס את הפגישות עמהם דוגמת השעיר שנשלח לעזאזל, שכדברי הזוהר הוא חלקה של הטומאה אשר צריכה לקבל את חלקה כדי לאפשר לשפע האלוהי לזרום. הוא התייחס למפגשים אלו בחרדה מכוחות הטומאה, ואף טבל במקווה טהרה לפנייהם ולאחריהם. אבל העניין הפוליטי הוא רק צד אחד בדמותו העשירה ורבת הפנים של הרב פרומן, כך שכל קורא יכול להתחבר.

לקחתי את הספר לידי בליל שבת חורפי, מתוך מחשבה להסתפק ברפרוף קליל. אבל מהרגע שהתחלתי לקרוא, נשאבתי לעולם קסום, מרגש, מפתיע ולפעמים גם משעשע. השעון הורה על חצות כאשר מצאתי את עצמי בעמוד האחרון של הספר. תקראו.

נדב רט, 3 בדצמבר 2025

"האדמו"ר מתקוע" ריגש אותי. קודם כל כי הוא הזכיר לי את דמותו של הרב פרומן. יהודי מיוחד שחי במלוא העוצמה את התורה שהוא למד ואת הדברים שבהם האמין. הרב פרומן היה יהודי פלא, ואת זה נראה לי שהספר מצליח להעביר, בצורה לא רעה. הוא היה חי ובוועט. הוא היה רב-גווני ואי אפשר לתפוס אותו בהגדרה אחת. הוא מזכיר מאד באופיו את הרבי מקוצק - אוהב ורודף אמת, גם אם בדרך זה אומר להרחיק מעליו כמעט את כל מי שרוצה להתקרב אליו. והוא היה מרתק.

הזוגיות שלו עם הרבנית, לדוגמה, הפכה לאחד מסמליו. בעיקר מפורסם היה כיצד היה כורע ומשתחוה לפניה בחתונות תחת החופה. אני מניח שרבים תיארו לעצמם אותם יושבים בבית בכל יום, מדברים על חלומותיהם, ונהנים מכוס קפה זוגית ביחד. אבל הספר מבהיר שלא כך היה נראה הבית שלהם. הרב פרומן של הבית עסק כמעט ורק בדבר אחר: לימוד תורה. זה מה שהוא עשה עם אשתו, עם הילדים, ועם עצמו. לא עניינו אותו עבודות הבית, לא עניינו אותו עסקי העוה"ז. הוא רצה לשבת וללמוד עם חברותא את עמקי התורה. ורעייתו היתה החברותא האהובה ביותר.

הוא היה קפדן מבחינה הלכתית. פעמים רבות - הרבה מעבר לדרישות הבסיסיות של ההלכה. הסיפור שטיילטל אותי יותר מכל בספר היה על כך שתקופה ארוכה אחרי שאחד מבניו עזב את דרך התורה הוא המשיך להתקשר אליו בכל בוקר לפני סוף זמן קריאת שמע כדי לוודא שיגיד קריאת שמע בזמנה. הוא לא יכל לסבול את המחשבה שיהודי לא יגיד קריאת שמע של בוקר שלא בזמנה.

הוא חי חיים של חיפוש תמידי. אני חושב שבמידה מרובה הוא הגשים את תורותיו של הרב קוק על חווית האחדות של ההוייה כולה. גם הוא, כמו הרב, הרגיש כיצד כל האנושות, כל האדם, כל הדומם הצומח החי והמדבר - הכל אומר שירה אלוקית, והוא ניסה לדבוק בה. אין ספק שגם כל פעולותיו הפוליטיות מעוררות המחלוקת העזה, נבעו מתוך הסתכלות זו.

הספר "האדמו"ר מתקוע" הוא נסיון ראשון לכתוב ביוגרפיה על חייו של הרב פרומן. היא מוצלחת במידה רבה, ועדיין חסרה. גם כי נדמה שיש פנים של הרב שלא הגיעו לידי ביטוי מלא בספר, וגם כי ישנם חלקים שנראה שהודגשו מעבר לפרופורציה (כותב הספר מנבא מראש שזו תהיה אחת הביקורות עליו...).

כשיצאתי מהלוויה של הרב פרומן הרגשתי צורך לקבל על עצמי "קבלה טובה" ברוח הדברים שנאמרו בהספדים. ושם, ביציאה מתקוע, קיבלתי על עצמי ללכת לפעמים עם ג'ינס, מתוך הסתכלות על עצמי קצת פחות ברצינות מאיך שנהגתי. "חסידים צוחקים מזה" הוא נהג לומר, ואני משתדל להיזכר בזה. שנזכה להסתכל על העולם הזה קצת פחות ברצינות, ולזכור את התכלית ברצינות תהומית.

עידן סן, 13 בדצמבר 2025

טרם סיימתי לקרוא אבל בהחלט יש בספר הנ"ל לא מעט חידושים, גם למי שכבר שמע וקרא על הרב פרומן.

אני לא זכיתי להכיר אותו אבל זכורני שביקרתי בשיבות תקוע ועתניאל ובשתייהן בחדר אוכל הוא הקריא (לדעתי את הזוהר הקדוש) תוך כדי שהתלמידים אוכלים; כמובן שקשה להתרכז בסיטואציה כזאת.

סיפור אחד מני רבים שמופיע בספר זה שכאשר רב מנחם החליט ללמוד באוניברסיטה הרצי"ה אמר לו שהוא לא יכול להמשיך תוך כדי להיות תלמיד בשיבתו 'מרכז' אבל לא רק שהוא לא סילק אותו מעל פניו אלא אשכרה הזמין אותו לגור בביתו וכך למשך כמה שנים הבחור הצעיר והיוצא מן הכלל[בהרבה היבטים]שהגיע ממשפחה שמוצניקת-חסידית התגורר בביתו של גדול הדור ואגב פרומן ראה אותו עד סוף ימיו כרבו המובהק.

תופעה מעניינת במחוזותינו שרבנים חדשניים (הרב קרליבך, הרב שג"ר ועוד) זוכים לעדנה רק אחרי מותם וזה כמובן לא חדש והדוגמא המובהקת ביותר היא רבי נחמן ; עם זאת זה מרתק כל פעם מחדש.

אלישיב רייכנר, 14 בדצמבר 2025

מזמן לא כתבתי פה על ספרים, אז לכבוד חנוכה, אשתדל בכל ערב, בכל נר, לפרגן פה לספר אחר שקראתי בתקופה האחרונה. נר ראשון - האדמו"ר מתקוע - סיפורו של הרב מנחם פרומן.

בשביל שביוגרפיה תהיה טובה, צריכים כמה מרכיבים הכרחיים והראשון שבהם הוא דמות מעניינת או דמות עם מסכת חיים מעניינת. הרב פרומן היה מרתק. רב שונה, אחר, מלא ניגודים. וחוז' מזה, הייתה לו מסכת חיים מרתקת. מהבית הייחודי בו גדל בכפר חסידים דרך הנעורים "החילוניים", הצבא, ישיבת 'מרכז הרב', גוש אמונים, המפגשים עם אנשי הדת המוסלמים, והחיבורים הייחודיים שיצר בין קהלים בחברה הישראלית.

אז חומרים טובים לביוגרפיה היו פה, אבל גם הכתיבה של מורדי מילר מצויינת. נתקלתי לראשונה בכשרון הכתיבה שלו בטקסט קצר שכתב לפני למעלה מ-15 שנה, כבחור ישיבה צעיר ב'הר עציון', טקסט שתיאר את התרגשותו מביקור של הרב עמיטל זצ"ל בישיבה, לאחר חצי שנה של העדרות. מאז גם הוא עבר הרבה תחנות... אבל מסתבר שהכיר אותו נשאר. והספר נהדר.

אוריה פלס, 4 בינואר 2026

האדמו"ר מתקוע – סיפורו של הרב מנחם פרומן

מאת מורדי מילר, הוצאת ידיעות ספרים 2025, 238 עמודים

לספר החדש על הרב פרומן מצורף, כדרכם של ספרי ביוגרפיה, נספח תמונות צבע. פתחו אותו ועברו עליו, בלי מילים. ילד צעיר, בלי כיפה, בתמונות שחור-לבן; בחור ישיבה "מרכזניק" קלאסי ביום חתונתו; רב עטור בתפילין עומד לצד מנהיגים ערביים ונואם בלהט; יושב בשקט וברוגע ולומד עם ילדיו; ישיש בבגדי לבן כורע לצד מוסלמים ונוצרים בתפילה משותפת; בוכה ונסחב בידי חיילים מחוץ לבית כנסת בגוש קטיף, מלטף את ספר התורה ביד אחת, ובאחרת את לחיו של החייל; משתחוה לרגלי אשתו תחת החופה; מוטל עטוף בתכריכים בבית הלוויות, והקהל כולו מוחא כפיים.

את הספר קראתי ברצף מכריכה לכריכה במשך שבת אחת, ומאז כל מי שפגשתי נאלץ לשמוע ממני ציטוטים, סיפורים או אנקדוטות משם (הערכה לאשתי שלא זרקה אותי חזרה לבסיס עד שאני אירגע קצת). עברו הרבה שנים מאז הביוגרפיה האחרונה שקראתי, זה לא הז'אנר הרגיל שלי, אבל הספר של מורדי מילר מרתק ומלמד בצורה יוצאת דופן, ולא יכולתי שלא להישבות

בקסמו. אז קודם כל – תנסו בעצמכם. תקראו את העמוד הראשון, ונראה אם תצליחו לא לדפדף מיד לעמוד הבא.

אין ספק שהעובדה שהרב פרומן עצמו הוא דמות ייחודית ומרתקת במיוחד תורמת לכך. הסיפורים עליו, הציטוטים שלו והרשומות שלו יכולים לבדם לפרנס ספר שלם ויוצא דופן. החידתיות של השילוב של רב חוזר בתשובה שקנאי לחופש ושחרור ממסגרות, של מתנחל שהיה ממקימי גוש אמונים ונפגש עם ראשי החמאס בניסיון להביא שלום למזרח התיכון, היא לבדה גורם עניין ומשיכה ראשוני לספר. מאידך, ה"סלט" הרעיוני הזה גם מקשה לתפוס את הדמות ולהציג אותה בצורה מלאה וקוהרנטית. אני אמנם לא זכיתי להכיר אותו באופן אישי, אך אני מתרשם שהמחבר הצליח לעשות זאת בצורה מעולה.

הספר מנסה לעשות שני דברים: הראשון – להכיר לנו את סיפור חייו של הרב פרומן, "מנחם" כפי שהוא נקרא בספר, ובנוסף – לעמוד על משנתו ורעיונותיו כפי שבאו לידי ביטוי בחייו. ואתחיל דווקא מנושא זה. הניסיון לסכם ולתת סימנים בשיטה (הן תורנית-מחשבתית והן פוליטית), במיוחד אחת כזו כמו של הרב פרומן שנראית כל כך לא-שיטתית במופגן, יכול להוביל לטביעה בסבך של פרטים וציטוטים, שמקומם נאה להם בספר עיון אבל מכבידים על חוויית הקריאה בביוגרפיה. תחושתי היא שהמחבר מצליח לעשות זאת בצורה ממוקדת וזורמת, להציג את עיקרי תורתו של הרב לא רק דרך ספריו ושיעוריו, אלא גם דרך שירים וקטעי יומן שהוא כתב ומחזות שהוא חיבר, ולא פחות מכך – דרך סיפור חייו, ודרך חוויות של תלמידים וידידים ממהלך השנים. בכך הוא מהווה פתח למשנתו שכל הרוצה להעמיק בה – ילך וילמד אותה במקומות המתאימים, מבלי לסטות יותר מדי מהשלד הסיפורי והביוגרפי של הספר.

גם אנו נחזור לעסוק אם כן בעיקרו של הספר, הוא סיפור חייו של הרב. הביוגרפיה מתבססת על ראיונות עם בני משפחתו, שכניו ותלמידיו; על כתבים ומאמרים שלו וראיונות שפורסמו איתו; על הארכיון של הרב פרומן שהופקד בספרייה הלאומית, ושנראה שהמחבר עבר כמעט על כולו ודלה משם לא מעט פנינים; ונראה שהוא קיבל גישה אפילו ליומנה האישי של הרבנית הדסה, שקטעים ממנו מובאים מספר פעמים בספר. התוצאה היא סיפור ששורה עליו רוח של אינטימיות יוצאת דופן. דמותו של הרב פרומן מוצגת באופן אותנטי ואמיתי, גם מזוויות מורכבות, עם הרבה אהבה אבל מבלי לנסות ליפות את המציאות.

המחבר נדרש גם לשלב בין סיפורים ואנקדוטות "פיקנטיים" למכביר, לבין הפרטים ה"יבשים" של מה קרה מתי ואיפה, ונראה שהוא הגיע לאיזון מוצלח. הוא איננו נמנע מלהאריך בסיפורים ואירועים מסוימים שיעניינו את הקוראים, בתיאור מפגשים ודמויות בעלות עניין – הן אושיות "מגזריות" והן שועי עולם (ובנקודה זו ראוי להצר על כך שאין בספר מפתח אישים), אבל הוא משתמש בהם כדי להדגים תהליכים רחבים ונקודות בעלות חשיבות בחייו של הרב מנחם. גם בתחום הביוגרפי ישנו חשש בספר מסוג זה שהוא יהפוך לרשימת דיווח מפורטת ומלאה של כל פגישותיו, לדוגמה, עם מנהיגים מהעולם הערבי, אבל הוא מצליח לא ליפול לבור הזה, ולא להאריך במקום שאפשר לקצר. במהלך הפרקים מכריז לפעמים המחבר "תמונה" או "זיכרון",

ואז מצייר לנו אירוע אחד, לכאורה נקודתי מאוד, אך כזה שנבחר בקפידה על מנת שיאיר, כך בפשטות, בלי הסברים, צד שלם של דמותו של הרב בצורה שאלף מילים לא יכולות היו לעשות. כל אלו יחד בונים מהלך שלם שמציג לנו דמות של רב חד-פעמי, מלא סתירות וניגודים, שהצליח ליישב את כולם יחד באופן פרדוקסלי. שמאל וימין, גבורה וחסד, אהבה ויראה, כולם שכנו אצלו יחד, וכולם מוצאים את מקומם בספר. תמונה: כשנתיים לפני פטירתו, לאחר שהתגלה בגופו הסרטן, התרצה הרב לטוס לאומן בראש השנה. שנים דיבר נגד העוזבים את ארץ חמדה כשביל להיות בקבר הצדיק בחג. עד הרגע האחרון התלבט האם לצאת או לא, ולבסוף התרצה ועלה למטוס, לא לפני שמינה מישהו שידרוש במקומו בבית הכנסת של תקוע בראש השנה נגד מי שעוזבים את ארץ הקודש. למי שפגש בו באומן ושמח לראות שחזר בו מדבריו, שב ואמר בתקיפות: "אסור לצאת מארץ ישראל". זיע"א.

שלמה וולפיש – 8 בינואר 2026

על ספרו של מורדי מילר – 'האדמו"ר מתקוע'

כמה חדשים אחרי שחלה הרב מנחם, הוא הוזמן להיות סנדק בברית של תינוק מתקוע. הרב התפעל מאד מהשם שניתן לילד, ומיהר לדרוש עליו כמה דרשות במהלך התפילה והסעודה. בסוף הדרשה האחרונה אמר: "איזה שם נפלא, הלואי ויקרה נס והדסה תלד עוד ילד שאוכל לקרוא לו גם בשם הזה". בתגובה, הפטירה הדסה כלאחר יד: "אם כבר נס, תלד אתה..."

במלים אחרות – למה שאני אאלץ לשלם את המחירים של הניסים שלך? תשלם אותם בעצמך.

*

קראתי בשקיקה את ספרו של מורדי מילר 'האדמו"ר מתקוע' – סיפורו של הרב מנחם פרומן. כמו רוב הספרים הקשורים למורי ורבי זצ"ל, קראתי אותו בלי הפסקה, וקשה לי מאד להסתכל עליו "מבחוץ" ולומר עד כמה הוא כתוב היטב, בגלל שבין אם כך הוא ובין אם לאו, הייתי קורא אותו בנשימה עצורה, בגלל נושאו. ולמרות זאת, אחרי הגילוי הנאות (שמי אפילו מוזכר בספר למרבה ההפתעה), אנסה לכתוב "נקי" ככל האפשר.

אתחיל מהשורה התחתונה: זהו ספר מוצלח מאד בעיניי. מורדי הצליח ללכוד את הדמות הבלתי-לכידה הזו, על הפרדוקסים, המשחקיות, השיגעון, ההומור, הטוטאליות, והאהבה האינסופית לקב"ה, לתורה, ולרבנית הדסה. גם הקשר ההדוק בין תפיסתו הדתית לתפיסתו הפוליטית מאד נכון לדעתי (על כך בהמשך).

סגנון הכתיבה הסיפורי-עיתונאי מצא חן בעיניי, ומתאים מאד לתיאור דמותו של איש סיפורי כל כך. גם הבחירה לכנות אותו 'מנחם' לאורך הספר נכונה. כמי שגדל בתקוע, שם קראו לו כך כולם,

ורק אחרי ההתבגרות עבר לכנותו עם תואר הכבוד 'הרב', זה החזיר אותי אל העבר, יחד עם סיפורים רבים שהכרתי ודמויות משמעותיות שליוו את ילדותי ומוזכרים בספר.

הספר בנוי על שני צירים משולבים: הציר הכרונולוגי, מן הילדות בכפר חסידים – ועוד קודם לכן, משורשי המשפחה של חסידי גור בוורשה ומסיפור ייסודו הכושל של כפר חסידים בידי הרבי מיבלונקה והרבי מקוז'ניץ – דרך הלימודים בריאלי בחיפה, תקופת השל"ת בכפר רופין, השירות הצבאי בנח"ל המוצנח, שנת השירות בקיבוץ האון, עובר למלחמת ששת הימים, הלימודים באוניברסיטה ובישיבת מרכז הרב, ממשיך לנדודים למגדל עוז ולהתבססות בתקוע, ומסיים בשנות מחלתו ובפטירתו. ובמקביל לציר זה, הציר התמטי, המתמקד בהגותו של הרב מנחם, שהושפע במהלך חייו בעיקר מתורת הרב קוק, ספר הזהר, ור' נחמן מברסלב (המוזכרים כולם על מצבתו שהכתיב בעצמו), ובמשמעות שלה לכהונתו ביישוב בו גרים יחד דתיים וחילוניים, ולפעילותו הפוליטית האוונגרדית.

הספר מבוסס על עבודת מחקר מקיפה, הכוללת ראיונות רבים עם אנשים מכל תקופות חייו של הרב מנחם, עיון בארכיון כתביו המבולגן שנמצא בספרייה הלאומית, קריאת חומרים רבים שכתב הרב עצמו ושכתבו אחרים עליו, צפייה בסרטונים והאזנה להקלטות של הרב.

מטבע הדברים, מאתגר מאד לצמצם חומר רב כל כך לספר יחסית קצר, נגיש וקריא. ומורדי משתדל להצדיק את הבחירה שלו להרחיב את הכתיבה בנוגע לפנים מסוימים ולהמעיט בה בנוגע לפנים אחרים. כמי שהיה נוכח בחלק מסוים של הסיפורים, טבעי שאחשוב שהדברים הנוגעים אליי היו צריכים לקבל מקום משמעותי יותר בספר. לכן צריך לקחת את דבריי בעירבון מוגבל. עם זאת, אומר מה היה חסר לי בספר, ואנסה לשכנע את הקורא (ואולי גם את מורדי, לקראת המהדורות הבאות הבעל"ט) שהצדק עימי.

נושא מרכזי מאד – באופן צפוי והגיוני – הוא הפעילות הפוליטית של הרב מנחם. מתוך שילוב של מחשבות דתיות עמוקות, הנשענות בעיקר על רעיונות המופיעים בספר הזהר, ומתוך ניסיון הקשבה למציאות הקונקרטי, סבר הרב מנחם שאת השלום בינינו ובין הפלסטינאים יש להביא דרך הדת, ולא במנותק ממנה. לצורך כך הוא נפגש עם גדולי המחבלים והצוררים – יאסר ערפאת, אחמד יאסין, ורבים אחרים. במפגשים עימם הוא נצפה מחבק אותם עטור בתפילין, כחלק מהמחשבה שמדובר בפעולה דתית. כל זה כמוכן לא מנע ממנו לצהול ולרקוד בשמחה בעת שאלו עזבו את עולמנו, בפטירה או בחיסול. מורדי מקדיש לכך שני פרקים שלמים, וארוכים באופן יחסי, אבל למעשה הפעילות הזו שוזרת עוד חלקים נרחבים בספר.

אמנם, מוצג ציטוט אחד של תלמיד שהעריך מאד את הרב מנחם כרב וכהוגה, וסבר שכל הסיפור הפוליטי הוא אפיזודה משונה ומוזרה, אבל הוא מוכן "לסלוח" לרב מנחם על זה, בגלל תורתו העמוקה, ומבקש להתעלם ככל הניתן מההיבט הזה (עמ' 182-183). מורדי מיד מסביר מדוע טעות בידו של אותו תלמיד, וכיצד הרב מנחם הגיע לרעיונותיו הפוליטיים דווקא מתוך לימוד מתמיד בספר הזהר, שרואה את עיקר משימתו בחיבור בין דברים מנוגדים – איש ואישה, ימין ושמאל (במחיאיות כפיים קצביות, ש-ל-ו-ם), דתיים וחילוניים, יהודים ומוסלמים. העולם כולו

מורכב מזוגות של מגנטים שנמשכים זה לזה ונרתעים זה מזה בו-זמנית. והמרחב שנוצר ביניהם – הוא הוא השכינה.

אני חושב שמורדי צודק בדבריו. כשכן ותלמיד שאכן פחות נמשך לרבדים הללו באישיותו של הרב מנחם, אני מסכים שלא ניתן להפריד בין הדבקים. נוסף על כך, אין ספק שדמותו הציבורית נכנתה בראש ובראשונה על ההקשר הפוליטי, שהפך אותו למפורסם. ממילא, עצם ההצדקה לכתוב עליו ביוגרפיה מקיפה ופופולרית נשענת על המימד הזה.

ועדיין, הייתי מצפה שהמינונים בספר יהיו שונים. הספר נקרא 'האדמו"ר מתקוע', ואין ספק שתקוע וקורותיה מלווים הרבה מן הספר. אולם רק כ-19 עמודים מוקדשים באופן ממוקד לקשרים בין הרב מנחם ליישוב בו כיהן כרב יותר משלושים שנה (עמ' 108-103, ועמ' 143-155). בצדק כותב מורדי "וזאת למודעי: לא רק מנחם האמיר את תקוע, אלא תקוע ותושביה האמירו את מנחם" (עמ' 143). היה ראוי בעיניי לתת יותר מקום למשמעותה של האמירה הזו. לפרט יותר על המורכבות הגדולה של דמות כל כך לא מסגרתית, שאמורה לייצג את המסגרת הדתית בעיני שומעי לקחה. כיוון שנדמה לי שהצלחתי לזהות את המרואיינים מתקוע, דומני שהיה ראוי לראיין עוד כמה וכמה דמויות שיכלו להוסיף נקודות מבט משמעותיות.

דוגמה לדבר: הרב מנחם סירב לערוך חופות לזוגות לא-דתיים שלא התכוונו לשמור על דיני טהרת המשפחה. באופן טבעי, צעירי תקוע שאינם דתיים פנו אליו בתור רבם שיערוך את חופתם, והוא השיב אותם ריקם, ואילץ אותם לחזר אחר רב אחר. אני לגמרי יכול להזדהות עם הקושי הגדול בעריכת חופה כגון זו. מי שמכיר את דמותו של הרב מנחם, מבין שהוא פשוט לא היה מסוגל. זה האיש. אולם מרגע שלקח על עצמו את התפקיד להיות רבו של יישוב מעורב, ואף האדיר ושיבח את הפוטנציאל האדיר שטמון בקיומו ובפיתוחו – האין מצופה ממנו לשאת במחירים הנלווים של התפקיד? כיצד הרגיש אותו בחור, שגדל בתקוע, אהב את הרב מנחם, והאמין גם הוא בכוחו האדיר של מגורים ביישוב מעורב, כשגילה שהיותו חילוני מונעת ממנו לקבל את השירות הבסיסי הזה מרב היישוב?

אנקדוטה נוספת: מורדי מציין שהרב מנחם לא הכין מראש את השיעורים שהעביר (עמ' 143 ו-145). אבל הדבר מצטייר בספר כאילו נקודת תורפה לא ברורה. והאמת היא שהרב סירב בתוקף להכין את שלימד, כיוון שרצה שהלימוד יהיה 'התגלות של דבר ה', ולא חלילה גילוי של האגו העצמי שלו שהגיע עם מהלך מוכן מראש. לכן גם הקפיד תמיד להקריא טקסט, הסביר אותו בדקדקנות, ורק אם היה קופץ לו רעיון פרשני בזמן אמת, היה משתף את השומעים. לי אישית, בתור תלמיד בוגר שלו, זה התאים. ידעתי שזה "שווה את זה". ההברקות שהגיעו היו כל כך עמוקות ומיוחדות. אבל רוב מוחלט של מתפללי בית הכנסת המרכזי, וגם אני בתור ילד ונער, לא יכלו לשאת זאת. וכיוון שרבים גם התנגדו לרב מסיבות נוספות, המתוארות בספר, התקבע המנהג שכאשר הרב עולה לדרוש בין קבלת שבת לתפילת ערבית, 90 אחוזים מאנשי בית הכנסת יוצאים החוצה לפטפט, ומחכים שיסיים (בשנים מסוימות מה שהיו רואים על קיר במבואה היו מודעות שמכפישות את הרב על חיבוקיו עם מחבלים, שנתלו שם רגע לפני שבת בידי אחד ממתנגדיו

החריפים). זה היה לי כל כך ברור שכך עושים, שפעם אחת, כאשר נסענו לשבת למקום אחר, תמהתי בפני הוריי מדוע אני ואחי היינו היחידים שיצאנו מבית הכנסת בזמן הדרשה. העיקשות שלו להביא את דבר ה' לציבור, גרמה לכך שרוב הציבור פשוט נעלם (שנה אחת, בליל יום הכיפורים, עלה לבימה אחרי 'כל-נדרי', והקריא במשך 40 דקות (!) פסקאות מ'מים נוראים' של עגנון)

בנוסף, מורדי מציין שהרב מנחם הסכים לפסוק לתושבי תקוע (בניגוד לתלמידיו בישיבות), ונטה להחמרה. מה שחסר בדבריו הוא שנטייתו להחמרה גרמה לכך שהרוב פשוט לא באו לשאול אותו שאלות בהלכה. אני יודע זאת כיוון שהכתובת היחידה שנשארה להם הייתה אבי-מורי שיחי'.

אחרי שנפטר, אמר לי אחד מרבותיי: "הרב מנחם היה רב קהילה גרוע. אבל תקוע היא מקום רוחני בזכותו". זו אכן הגדרה קולעת בעיניי.

חשוב לי לציין שהרב מנחם בהחלט פעל רבות לטובת תושבי תקוע. והרבה מפעולותיו נעשו מאחורי הקלעים. אולם בכלל הקשור לתפקידו הגלוי של הרב, דברים רבים היו לוקים בחסר. ונדמה לי שרוב ככל רבני יישוב וקהילה פועלים במקביל בגלוי ובסתר, כך שזהו הסבר חלקי בלבד.

הגם שיש נימה ביקורתית בדבריי כלפי הרב מנחם, אני לא יודע אם היה אפשר אחרת. בסופו של דבר הוא היה 'עיסקת חבילה'. היתרונות העצומים שלו הגיעו יחד עם מחירים משמעותיים. ואם לדוגמה הוא היה מסכים להכין דרשות, אז הוא פשוט לא היה מי שהוא היה, והיינו מפסידים את הדמות החד-פעמית הזו. אבל זו מורכבות שהיה צריך להעמיק בה, לדעת. ובמקביל היה אפשר לקצר את פרקי הפתיחה ואת רוחב היריעה של ההיבטים הפוליטיים.

לבסוף, למרות ששיבחתי את סוגת הכתיבה ה"סיפורית", לעיתים עלתה בי תחושה של גלישה לעיתונאות, עם הצעות פסיכולוגיסטיות מוגזמות (כגון הקישור בעמ' 24 בין תודעת השואה שבה חי ובין חרדתו מברז גז פתוח בבית).

כמו כן, הרגשתי שהספר יצא בסד זמנים לחוץ, כיוון שיש יותר מדי שגיאות כתיב וטעויות תחביריות לאורכו. זו כמובן לא אשמת המחבר. אני מניח שהדבר יתוקן במהדורות הבאות, אולם חבל שספר כה חשוב בהוצאה מכובדת נופל ככה ב"קטנות".

אחזור על הראשונות: זהו ספר מצוין בעיניי, ואני ממליץ מאד לקרוא אותו. הוא מצליח להחיות את הדמות על שלל ההיבטים הסותרים שבה. מכל מי שהכרתי בימי חי, הרב מנחם היה הקרוב ביותר לתיאורו של ר' נתן על ר' נחמן מברסלב: 'הוא היה איש חי באמת'. הסיפור שסיפרתי בתחילה מתמצת הרבה ממנו: הספונטניות, ההומור, העומק הרוחני, הציפייה לנס, ויחד עם זה המחירים שמשלמת סביבתו על אישיותו הרבגונית והססגונית.

אסיים בסיפור נוסף. לפעמים קבלו בפני הרב מנחם על אמירות מסוימות באמצעות ציטוטים שלו מן העבר שסתרו את דבריו הנוכחיים. בתגובה נהג להשיב בארמית: "גברא אגברא קא רמית?" (אדם על אדם אתה משליך?). בתלמוד זוהי תמיהה שעולה כאשר מציגים סתירה כביכול בין

חכמים שונים – מדוע חכם אחד מחויב למה שאמר חכם אחר? ייתכן וזוהי מחלוקת. הרב מנחם, בהערצת המשחק שלו, היה בכל פעם אדם אחר ('ערב אחד אתה המלט, למחרת אתה המלך ליר'). אז איזה קושי יש בכך שפעם אמרתי דבר שסותר את דבריי עתה?

זהו סודו של דוד המלך, 'בדיחא דמלכא' בלשון הזהר, שיודע לפזז ולכרכר לפני ה', ויודע לשחק את עצמו שוטה כשזה נצרך. זה היה מורנו, הרב מנחם יהושעה פרומן חי-שלום, זצוק"ל. ותודה למורדי שגרם לי ללכת עם דמותו עוד ועוד.